

POLITICKÁ BIOGRAFIE SOCIALISTICKÝCH VŮDCŮ V ZEMÍCH STŘEDNÍ EVROPY

Lukáš Fasora

Keywords: Biography, Socialism, Cultural History

Lukáš Fasora (*1972) works at the Department of History of the Faculty of Arts of Masaryk University, fasora@phil.muni.cz

Je vůbec formát biografického zpracování dějin dělnictva do té míry specifický, že dokáže obhájit svoji zvláštní pozici mezi jinými badatelskými směry a formami, a to i bez politické podpory poskytované mu ať už levicovými režimy nebo alespoň think-tanky levicových stran, zvláště sociální demokracie v Německu a severských zemích, kde má stranicky motivovaný zájem o historické bádání nejdelší tradici?¹ Příklon ke kulturním dějinám dělnictva zajisté poněkud obrousil hrany stranické afiliaci biografického přístupu a v tomto smyslu biografie socialistických předáků přiblížil ostatním biografickým zpracováním života politiků a vůdců sociálních hnutí, tj. standardnímu formátu politické biografie. Redukce typického tázání spojeného specificky se socialistickým hnutím ale nebyla úplná. Přece jen je část badatelských otázek spojena eminentně s dělnickým hnutím, byť těch s výhradní vazbou na téma je velmi málo, a zvláště pramenná základna je do té míry specifická, že si segment navzdory četným změnám dosud udržel jistou míru autonomie, byť tato se s někdejšími „dějinami hrdinů socialismu“ nedá srovnat.

Jaké specifické badatelské problémy vymezují autonomii tématu? Vysloveně unikátních badatelských otázek je nedostatek. Životní příběhy vůdců sociál-

1 K síti institucí sdružujících či podporujících bádání nad dějinami práce a dělnictva <http://www.ialhi.org/members>. Nezapomínejme však na komunistické či komunistických stranám blízko stojící organizace podporující historické bádání, v Německu například Rosa Luxemburg Stiftung nebo dříve ve Francii Confédération générale du travail (CGT).

ních hnutí vykazují více než jiné koincidence s tématy politických náboženství či tzv. výzkumu politických mýtů (*Politische Mythenforschung*) jako fenoménu moderní éry, na podobné úrovni v tomto ohledu stojí osobnosti socialistického a nacionalistického politického tábora s různými překryvy, naopak osobnosti jiných politických táborů tento přístup tolik nepřitahují. Druhým kandidátem na typický znak je inklinace biografických analýz dělnických a socialistických předáků k tázání po nezbytnosti revoluce jako nástroje dosažení socialistického ideálu. Používány jsou tu zvláště přístupy mentální mapy s diskurzivní analýzou. Ani ty však nemůžeme považovat za specifické v rámci politické biografie, byť se tu jedná o osoby s neobvyklým habitem dělnického vůdce. I když snad můžeme s touto tezí polemizovat s odkazem na vyhrocený rozpor ideálu a reality v socialistickém táboře, přesto má širší platnost, vidíme jej uvnitř katolického nebo nacionálního tábora a plošně je platný pro celou politiku. A ani ve třetím případě nevidíme specifika jasně – téma loajality, tj. vztahu člověka a politické organizace s jistou ideologií, je sice v socialistickém hnutí význačné a často zvláště bolestivé a badatelsky nesnadné, přesto ale opět nikoli eminentní, neboť se s ním setkáváme i jinde. Shrnutí: specifika tázání tedy nelze považovat za příliš přesvědčivá, nárok na autonomní zacházení tu není dostatečně silný, biografie socialistických vůdců jsou v tomto světle integrální součástí žánru politické biografie.

Nárok na autonomii však zesiluje zvláštní podoba pramenné základny. Autoři biografii dělnických předáků si unisono stěžují na obvykle malé zastoupení biografického materiálu intimní povahy, ostře kontrastující s někdy doslova záplavou dokumentů veřejného rázu. Ke kultuře socialistického dělnického hnutí patřil silný důraz na kolektivismus, na obětování se pro stranu. Všechny prožitky osobního rázu, pocity, významné životní mezníky apod. padaly této stylizaci dělnických předáků již za jejich života za obět. Typickým znakem materiálu memoárového charakteru je pouze letmá zmínka o sňatku, narození dítěte apod., naopak v téže době se odehrávající politické či ideové zápasy dostávají obrovský prostor. Nižší funkční gramotnost řadových příznivců hnutí vede historika k ustavičnému potýkání se s otázkou po odlišnosti role vůdce v dělnickém prostředí, po jeho kvalitách, výjimečných dispozicích atd., v situaci, kdy pro tzv. řadové příslušníky hnutí je k dispozici velmi málo archivních pramenů, zvláště biografického rázu. Nepočetná skupina stranických intelektuálů, se silnou pozicí v redakcích stranického tisku, i se svou aktivitou v mediálním prostoru zdánlivě zastiňuje činnost a postoje masy členstva, která se psaným slovem projevovala jen výjimečně, ale pro stranu měla i přesto značný význam. Habitus dělnického původu koneckonců patřil v legitimizaci příslušnosti k hnutí k těm nejdůležitějším, a roli stranických intelektuálů bez těchto habituálních znaků je proto třeba nahlížet v tomto světle.

V roce 1993 německý historik Thomas Welskopp publikoval stať, v níž vyjádřil základní obrysy metodologické změny, která se v té době v oblasti dějin dělnictva odehrávala.² Welskopp označil starší přístup k dějinám dělnictva a dělnického hnutí za „dějiny hrdinů“, kterým doba často nepřála plně se rozvinout, jejichž odkaz a mýtus ale promlouvá k dnešku, a to s apelem na současníky, aby hodnoty, za které zmínění hrdinové bojovali, udrželi v paměti jako stále aktuální. Po pádu komunistických režimů ve střední a východní Evropě nastal čas depolitizace dějin dělnictva a dělnického hnutí a s ním otevření bran pro interpretačně bohaté kulturní dějiny dělnictva s řadou komparativních exkurzů, bez ideologických tlaků a s ohledem na ty segmenty dělnictva a dělnické kultury, které zatím nedostaly šanci podílet se na unitarizujícím velkopříběhu předchozích historických zpracování.

Pokud pomíneme otázku, zda skutečně dějiny dělnictva, a to včetně dějin jeho vůdců, byly před rokem 1989 natolik interpretačně ploché, ať už v zemích s komunistickým režimem nebo v západních liberálních demokraciích, je Welskoppův pohled na věc zajímavý mimo jiné z hlediska historického přístupu k látce nadmíru obtížné, totiž k tématu biografii socialistických vůdců. V roce 1993 patrně jen málokdo ze západních historiků etablovaných v badatelském segmentu dějin dělnictva očekával, že kdysi tak významný badatelský směr dozná v 90. letech tak výrazných změn a dramatického poklesu zájmu badatelů jak o klasickou podobu jeho formátu, tak o formát jako celek. Pokud Welskopp očekával rozmach kulturních dějin dělnictva jako přímý produkt odstranění ideologických tlaků působících na Východě i na Západě, víceméně se naplnila jeho očekávání v Německu, západní Evropě a USA, nikoli však v postkomunistických zemích na východ od Německa. A ani to se nestalo bez výhrad. Mladší a střední generace německých a západních historiků se v 90. letech s vervou pustila do analýzy ideologie, taktiky a organizace komunistických režimů a jejich moci, s ohledem na jazykovou dostupnost zvláště režimu bývalé NDR. Teprve se zpožděním získaly na přitažlivosti například otázky politického náboženství v komunistických zemích, zvláště opět v NDR, tzv. Mythenforschung, dějiny kolektivní paměti a zapomínání apod.³

2 THOMAS WELSKOPP, *Von der verhinderten Heldengeschichte des Proletariats zur vergleichenden Sozialgeschichte der Arbeiterschaft. Perspektiven der Arbeitergeschichtsschreibung in den 1990er Jahren*, Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhundert 3/1993, s. 34–53.

3 K nejzajímavějším patří ve sledovaném badatelském segmentu práce BARBARA KÖNCZÖL, *Märtyrer des Sozialismus. Die SED und das Gedenken an Rosa Luxemburg und Karl Liebknecht*, Frankfurt am Main-New York 2008.

Vývoj bádání se promítal i do profilu politických biografí socialistických a komunistických vůdců. Americká historička Catherine Epstein v roce 2003 konstatovala deficit analytické dekonstrukce a strukturální analýzy komunistických režimů v oblasti naší znalosti mentálního profilu představitelů. Navrhovala přistoupit k tématu s větším důrazem na metodu kolektivního biogramu a definovat obrysy mentální mapy komunistických předáků mimo jiné i s užitím metody generačního přístupu, hermeneutických metod nebo etnosymbolismu. Je zajímavé, že kreativnější přístup k biografické analýze předáků evropské levice byl v USA k vidění s předstihem vůči Evropě. Za pozornost stojí například práce Beatrice Farnsworth o bolševické feministce Aleksandře Kollontaj již z roku 1980 nebo práce Vincenta Knappa z téhož roku.⁴

Epstein ukázala v roce 2003 směr analýzou mentálních map několika stovek „veteránů“ německého komunismu, tj. osob, které do komunistického hnutí vstoupily před rokem 1933. Již použité názvy kapitol představují mezníky zmíněné mentální mapy. Pojmy jako „vyvrženci“ tu naznačují pozici průkopníků komunismu ve vztahu k tradici sociálnědemokratického dělnického hnutí přes „perzekuci“ v době nacistického režimu a „přežití“, ať už v nacistických koncentračních táborech nebo v Sovětském svazu. Dalšími pozoruhodnými mezníky je „vítězství“ v podobě založení „prvního státu dělníků a rolníků“ na německé půdě, „čistky“ v době stalinského teroru, „vládci“ tzv. Ulbrichtovy éry a nakonec „legendy“ dožívající v odlesku vlastní slávy v Honeckerově éře. Přístup se ukázal nosným mimo jiné proto, že Epstein mohla v 90. letech pro kolektivní biogram kromě archivních pramenů vytěžit také vzpomínky několika posledních „veteránů“ metodou orální historie, a tím zacelit řadu prázdných míst, kterých by jinak při naplňování ambiciózních plánů asi nebylo málo. Posun bádání při aplikaci této metody a výše naznačeného tázání se projevil již v téměř paralelně vznikající politické biografii Waltera Ulbrichta (2001) z pera Mario Franka, kde se přes snahu o udržení čtenářsky přístupného stylu a členění práce objevují témata do té doby na tomto badatelském poli neznámá.⁵ Avšak autorovi se na všechny výzvy nepodařilo odpovědět, mimo jiné kvůli fixaci výzkumu na jedinou osobnost, u níž byly limity pramenné základny nastaveny pro historiky méně komfortním způsobem než v případě kolektivního biogramu. Dvě

4 BEATRICE FARNSWORTH, *Aleksandra Kollontaj. Socialism, Feminism, and the Bolshevik Revolution*, Stanford 1980; VINCENT KNAPP, *Austrian Social Democracy*, Washington 1980.

5 Ze starších dějin socialismu stojí za pozornost metodické inovace v práci WILLIAM SMALDONNE, *Rudolf Hilferding. Tragödie deutschen Sozialdemokraten*, Bonn 2000.

z posledních významných politických biografí z německé produkce o Karlu Radkovi (2012) a Robertu Dannebergovi (2014) vykazují sice posun směrem k inovativnímu nakládání s formátem politického životopisu cestou strukturální analýzy, avšak dílem z nedostatku pramenů, dílem snad z obav z nepochopení publika se autoři neodvážili tak docela rozvolnit časový rámec a primárně politickou osu narace.⁶

Na východ od Německa byl úprk badatelů od tématu dělnictva a socialismu v 90. letech všeobecný a nebyl ani kompenzován badatelskou tendencí zmíněnou výše. V české, slovenské, polské i kdysi vyspělé rakouské historiografii dělnického hnutí se – navzdory kdysi odlišné pozici na frontové linii studené války – v 90. letech objevilo jen několik drobnějších prací, starší badatelé opustili téma téměř jako jeden muž a mladší zájemci potřebovali přinejmenším deset let k dosažení badatelské zralosti. Pokud připomeneme Welskoppovy teze, lze na jednu stranu říci, že sice poněkud podceňoval politické vlivy, především triumfující neoliberalismus a s tím spojené konjunkturální přeměrování bádání k jiným tématům, motivované i ekonomicky, na druhou stranu ale dobře odhadl prudký nárůst významu kulturněhistorických přístupů k tématu, byť se projevíly přibližně o deset let později, než v roce 1993 očekával.

Česká historická věda tkvěla v tradici hrdinského narativu dělnického hnutí velmi pevně a ani v mnoha ohledech průkopnická druhá půle 60. let nepřinesla významnější prolomení zavedených pravidel. Nebyla ale sama. Narativ „hrdinských dějin“ byl vlastní také historiografii NDR a jen poněkud méně dějepiscectví polskému. Typickým znakem biografického přístupu „hrdinských dějin“ bylo sledování prosté interpretační linky s vazbou na kulturu politické biografie předminulého století: dělnický původ – setkávání se s politickou a sociální nespravedlností v rané fázi politické kognitivity – vstup do strany a hledání vlastní pozice v ní – nalezení pozitivních a negativních vzorů – vystříhání se pro dělnictvo škodlivých učení a politických úchylek – obětování se práci pro hnutí – smrt velikána se symbolickým vyjádřením jeho výjimečné pozice v rámci hnutí. Interpretačně jednodušší práce sledovaly zmíněnou interpretační linku rigidně, beze snahy po vnímání alternativ volby, přičemž je třeba poznamenat, že nešlo pouze o práce spojené se zeměmi komunistického bloku. Strukturální analýza osobnosti byla v této době přístupem u nás nepoužívaným.

6 WOLF-DIETRICH GUTJAHR, *„Revolution muss sein.“ Karl Radek – die Biografie*, Köln-Weimar-Wien 2012; ROLAND PACHER, *Robert Danneberg. Eine politische Biographie*, Frankfurt am Main 2014.

Nelze rozhodně tvrdit, že by politické biografie socialistických předáků v období „dějin hrdinů“ bezvýhradně směřovaly k zachycení životů pouze skutečných gigantů socialistického hnutí. I v našem prostředí vznikla zajímavá biografická práce věnovaná osobnosti Pankráce Krkošky, mladíka, jehož role v dějinách českého či středoevropského socialismu byla v podstatě efemérní (post šéfredaktora listu *Rovnost* zastával přibližně po dobu jednoho roku), ale v kontextech komplikovaných ideových zápasů v dobovém socialistickém hnutí a integrační roli *Rovnosti* také nikoli bezvýznamná.⁷ Krkoškův životopis vyniká mezi ostatními kvalitou zpracování a detektivní prací s velmi torzovitou pramennou základnou. Vedle něj vznikla celá řada drobnějších spisů věnovaných regionálním průkopníkům socialismu a komunismu v gesci okresních a krajských ideologických struktur KSČ.⁸ Jde zpravidla o brožurky zasažené sice značnou mírou ideologické deformace a především až úsměvnou snahou autorů soudit konkrétní životní příběh a pohnutky jednání podle představy vládnoucí ideologie na škále správné – nesprávné, samozřejmě s nadužíváním vágních pojmů jako věrnost straně, poučení od sovětských soudruhů, pochopení vlastních chyb apod. Ale některé z nich si přesto zaslouhují pozornost pro prostor, který v nich ze strany autorů intuitivně a bez hlubší metodologické průpravy dostala analýza lidského osudu a pohnutek konkrétních lidí k afiliaci vůči socialismu a jeho různým podobám.

V politických biografii velikanů socialistického hnutí v českých zemích, jejichž příběh stál v samotném ideologickém středu komunistické propagandy a celého režimního mýtu, jsou jejich životy stylizovány mnohem důsledněji dle výše zmíněné šablony než v případě regionálně významných osobností. Odchylení, které si tu a tam mohli dovolit autoři biografii osobností stojících spíše na okraji mytologie, tu není příliš k mání. Autoři volili v případech, kdy se životní příběh osobnosti až příliš odchyloval od žádané linie, raději „metodu skoků“, tedy náhlých vybočení z jinak dodržované chronologické linky, nebo prostě kontroverzní období přešli mlčením, poměrně střídme v případě Šolleho Josefa Boleslava Pecky a mnohem více v případě osobností spojených již s KSČ, například Galandauerova Bohumíra Šmerala ve druhém díle biografie.⁹

7 OTAKAR FRANĚK, *Pankrác Krkoška, první redaktor Rovnosti*. Brno 1975.

8 Například OTAKAR FRANĚK, *Josef Juran, poslanec a senátor KSČ*, Brno 1979; VLADIMÍR POLÁK, *Alois Skoták, voják revoluce*, Blansko 1982; JIŘÍ MATĚJČEK, *Petr Cingr, Ústí nad Labem* 1983.

9 JAN GALANDAUER, *Bohumír Šmeral*, Praha 1981, 1986; LUDMILA ŠUMBEROVÁ, *Antonín Zápotocký 1884–1957*, Praha 1984; VĚRA HOLÁ, *Jan Šverma 1901–1945*. Praha 1985; ZDENĚK ŠOLLE, *Josef Boleslav Pecka*. Praha 1987.

V zajímavém světle vidíme české biografické práce z tohoto období při srovnání se situací v Polsku. V roce 1971 vyšla práce Mariana Žichowského o patriarchovi polského socialismu Bolesławu Limanowském, v roce 1988 velmi zajímavá kniha Walentyny Najdus o vůdci sociální demokracie v Haliči a Slezsku Ignacy Daszyńském.¹⁰ V obou případech jde zajisté o vcelku klasický přístup politické biografie bez strukturální analýzy osobnosti nebo dalších výslovně inovativních prvků, ale oba tehdy prominentní polští historikové s pevným postavením v rámci režimu si mohli dovolit ve srovnání s českým prostředím pozoruhodnou interpretační volnost a jejich výklad života obou velikanů polského socialismu je interpretačně velmi bohatý. Je tomu tak mimo jiné proto, že obě osobnosti stály spíše na pravici polského socialistického hnutí, jejich ideová hledání, kolísání a osudové křížovatky se daly počítat na desítky a oba autoři se těmto etapám vůbec nevyhýbají; zvláště Najdus jim věnovala mnoho prostoru. V této souvislosti je pozoruhodné, že polský vládnoucí režim vznik takto pojatých knih vůbec podpořil.

Z produkce poslední doby v sousedních zemích připomeňme alespoň tři výjimečná díla. Všechna je spojuje inovativní pojetí strukturální analýzy osobnosti s některými hermeneutickými přístupy. Ukrajinský historik Jaroslav Josypovyc Hryčak překvapil svým pojetím biografie Ivana Franka, význačné osobnosti ukrajinských dějin druhé poloviny 19. století, představeného mimo jiné jako osobnost náležející dílem své bohaté tvorby také do socialistického tábora. Publikace vydaná v roce 2006 v Kyjevě a v překladu v roce 2010 ve Varšavě úplně narušuje chronologický rámec a zabývá se pouze částí Frankova života.¹¹ Důkladné ohledání uzlových bodů jeho způsobu myšlení – Hryčak svůj přístup nazývá mikrohistorickou biografií – je odrazovým můstkem pro hlavní cíl práce, jímž je makrohistorie (západní) Ukrajiny v době Frankova života. Autorovi byla sice vytýkána značná míra svévole při volbě témat, v nichž se osudy Franka s dějinami Ukrajiny setkávají a prolínají, ale celkově byla práce hodnocena jako mimořádné metodické obohacení poněkud strnulého žánru politické biografie.

Snad metodologicky nejzajímavější dílo z oblasti biografii socialistických politických vůdců se zrodilo paradoxně v Rakousku, jinak v 90. letech těžce postiženého odlivem zájmu o tematiku socialismu a dělnického hnutí. Pozoru-

10 MARIAN ŽICHOWSKI, *Bolesław Limanowski 1835–1935*, Warszawa 1971; WALENTYNA NAJDUS, *Ignacy Daszyński 1866–1936*, Warszawa 1988.

11 JAROSŁAW HRYCZAK, *Prorok we własnym kraju. Iwan Franko i jego Ukraina (1856–1886)*, Warszawa 2010.

hodným dílem byla už práce Waltera Rauschera o Karlu Rennerovi, směřující více než k biografii k analýze mýtu obestírajícího tohoto dlouhověkého a také dosti kontroverzního politika.¹² Nejvýznamnější dílo se ale zrodilo z dlouholetého zájmu Ernsta Hanische, jinak dosti solitérního badatele, o osobnost politika a socialistického teoretika Otto Bauera.¹³ Hanischův Bauer zřetelně ční v evropském srovnání, a to nejen díky významu analyzované osobnosti, ale především velmi neotřelým a čtenářsky přitažlivým přístupem k tématu. Hanisch podobně jako Hryčak také velmi rozvolňuje chronologickou osu interpretace životního příběhu a vytvořil dílo „nikoli bez mezer, nikoli koherentní“, jak píše v úvodu nazvaném vtipně *Malá omluva*. Omlouvá se tu nejen za to, ale také za skutečnost, že se vůbec věnuje žánru politické biografie, které prý mnozí viděli a vidí jako beznadějně propadlý překonanému historismu a ponechanému na pospas žurnalistům, kteří rádi vycházejí vstříc lidové oblibě příběhů svých „Sisi“. Hanisch velmi poctivě ohledává Bauerovu osobnost strukturálně analytickým způsobem, jeho přidaná hodnota spočívá v důmyslném zalidnění těchto struktur zajímavým příběhem, byť k soukromému světu Otto Bauera se dochovalo ve srovnání s jeho světem veřejným velmi málo použitelných archivních pramenů. Hanische na Bauerovi zajímá například jeho židovství a jeho slučitelnost s marxistickým světonázorem, jeho vnímání multietnické habsburské říše, vztah k vizím „opravdového“ socialismu se vzorem v SSSR i otázky jeho osobní statečnosti či zbabělosti v kritických momentech rakouských a středoevropských dějin.

V české popřevratové produkci ční z moře nezájmu o téma biografii předáků socialismu životopis Zdeňka Nejedlého z pera Jiřího Křesťana.¹⁴ Dílo mimo jiné mimořádné jazykovou a literární, ba filozofickou kvalitou. Autor tu hovoří o „laboratorním experimentu“, kterému osobnost Zdeňka Nejedlého podrobil, a v poutavém úvodu k práci se vyznává se svého sklonu, trvajících v tomto případě mnoho let, vcítit se do aktéra knihy, prý až s „fyzickým pocitem jeho přítomnosti“. Pokud pomíneme autorův místy dost literární jazyk, který ne každému v historické obci konvenuje, lze Křesťanovu práci bez rozpaků řadit po bok děl Hryčaka a Hanische a konstatovat, že ukazuje možnou cestu k dosažení kvalitní metodologické úrovně u velmi náročného žánru politické biografie i v našem prostředí.

Co říci závěrem? Starobylý žánr politické biografie vykazuje v posledních přibližně třiceti letech řadu inovací, které se se zpožděním dotkly také politických

12 WALTER RAUSCHER, *Karl Renner. Ein österreichischer Mythos*, Wien 1995.

13 ERNST HANISCH, *Der große Illusionist Otto Bauer 1881–1938*, Wien-Köln-Weimar 2001.

14 JIŘÍ KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*, Praha-Litomyšl 2012.

biografií předáků socialismu. Po prvním překvapení z předložených inovací u laické i odborné veřejnosti se zdá, že se strukturálně analytické přístupy opřené hlavně o sémantické i psychohistorické přístupy stávají přijatelnějšími a ukazují další cestu. Dějiny dělnického hnutí a socialismu jsou významnou součástí evropských moderních dějin; chybnou je představa, disgustující část badatelské obce, že jde o pouhou slepou uličku dějinného vývoje, diskreditovanou bolševismem a tzv. státně-despotickým socialismem. Evropské socialistické strany, stojící na pozici obhajoby demokracie a sociální solidarity, byly spoluaktéry úspěšného vývoje celé řady evropských zemí, ať už Německa, Francie, Dánska nebo Švédska, a také český demokratický socialismus má svoji úctyhodnou tradici. Biografie socialistických vůdců by proto ani v českém prostředí neměly zůstat popelkou, byť jde zajisté o formát obtížný, zdaleka nejen kvůli politickým kontextům. Ale i kvůli nim se formát standardní politické biografie, pevně opřený o chronologický přístup s důrazem na politické událostní dějiny, jeví dnes nepřijatelným a z jistého úhlu pohledu – tváří v tvář politickým výzvám – také alibistickým. Perspektivy se otevírají před badateli, kteří se nebrání inovacím, nejspíše hlavně před těmi, kteří směřují k důsledné integraci příběhu jednotlivce do bohatých kulturních kontextů dějin evropského socialismu.¹⁵

15 Text vznikl jako součást výzkumného úkolu GAČR Centrum pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání.